

ОБУЧЕНИЕ ПО ИКОНОМИКА НА СТУДЕНТИ ОТ ТРИ ПОКОЛЕНИЯ – НАГЛАСИ НА ОБУЧАЕМИ И ПРЕПОДАВАТЕЛИ

Доц. д-р Драгомир Илиев¹
Гл. ас. д-р Жельо Желев
Гл. ас. д-р Даниела Илиева

Резюме

Образованието е процес на придобиване на знания, нови умения и способности и се счита за дейност през целия живот. Стилът на учене на различните поколения е важна тема, тъй като те имат уникални характеристики, очаквания и техният живот е неразривно свързан с технологиите. Актуалността на темата е продиктувана от еволюционните промени през последните години, които значително повлияха върху поведението на обучаващите и обучаемите. Настоящата студия има за цел да идентифицира нагласите на различните поколения по отношение на подходите на преподаване, използвани при обучението по икономика. Авторите извършват преглед на теоретичните изследвания в областта на преподаването и нагласите на обучаемите; анализират нагласите на преподавателите и подходите, които те прилагат в обучението; проучват възприятията на студентите от трите поколения – X, Y и Z за методите и подходите на обучение; извеждат основните зависимости и обосновават ефективното взаимодействие между „преподавател–студент“. Защишава се тезата, че независимо от различията в характеристиките на отделните поколения, преподавателите прилагат подходящите методи и подходи, с които да повишават качеството на обучение и удовлетвореността на студентите по икономика от трите поколения. В резултат на направеното допитване и извършения корелационен анализ се установи, че няма зависимост между характеристиките на отделните поколения и предпочитаните методи на обучение. В същото време отличителните поколенчески характеристики не оказват влияние върху нагласите за придобиване на нови знания и умения по време на образователния процес.

Ключови думи: поколение X, Y и Z, методи на преподаване, нагласи за обучение, икономика, корелационен анализ.

JEL: A2, C18, I23, I25.

---

¹ Участието на авторите при написване на студията е, както следва: доц. д-р Драгомир Илиев – т. 2, т. 3.1, т. 3.2, т. 3.3, заключение; гл. ас. д-р Жельо Желев – резюме на български и английски, увод, т. 1, т. 3.2, заключение; гл. ас. д-р Даниела Илиева – т. 2, т. 3.1, т. 3.2, т. 3.3, заключение.

EDUCATION IN ECONOMICS FOR STUDENTS OF THREE GENERATIONS – ATTITUDES OF LEARNERS AND TEACHERS

Assoc. Prof. Dragomir Iliev, PhD
Head Assist. Prof. Zhelyo Zhelev, PhD
Head Assist. Prof. Daniela Ilieva, PhD

Abstract

Education is a process of acquiring knowledge, new skills and abilities and it is considered a lifelong activity. Exploring the learning styles of different generations is crucial, considering their unique characteristics and expectations, as their lives are inextricably linked to technology. The relevance of the topic is dictated by the evolutionary changes in recent years, which have significantly influenced the behaviour of educators and learners. The present study aims to identify the attitudes of different generations regarding the teaching approaches used in economics education. The authors review theoretical research in the field of teaching and learner attitudes; analyse the attitudes of teachers and the approaches they apply in teaching; study the perceptions of students of the three generations – X, Y and Z regarding learning methods and approaches; identify the main dependencies and justify the effective interaction between "teacher-student". The thesis of this study argues that, regardless of the differences in the characteristics of individual generations, teachers employ appropriate methods and approaches to enhance the quality of education and the satisfaction of economics students across the three generations. As a result of the survey and the correlation analysis, it was established that there is no relationship between the characteristics of the individual generations and the preferred learning methods. Simultaneously, distinctive generational characteristics do not affect attitudes toward acquiring new knowledge and skills during the educational process.

Key words: Generation X, Y and Z, teaching methods, learning attitudes, economics, correlation analysis.

JEL: A2, C18, I23, I25.

Увод

Развитието на човешкото общество се осъществява чрез знание и обучение. Качеството на образование е ключова тема не само в България, но и в световен мащаб. Образованието е процес на придобиване на знания, нови умения и способности и се счита за дейност през целия живот. Съществуват различни фактори, които могат да опишат същността на човешкия индивид по време на неговия жизнен път. Един от тях е факторът „поколение“. Студентите, които в момента се обучават в университетите, са от различни поколения, но с най-голям дял са онези, които влизат в групата на т. нар. “Поколение Z”. Представителите на поколение Z са млади хора на възраст

между 18 и 22 години, от които голяма част се обучават в различни университети. За разлика от другите, поколение Z се характеризира с креативност, гъвкавост, независимост и повишена грижа за околната среда (Sugahara, S. & Boland, G., 2012), (Giray, 2022).

Самостоятелността и желанието за научаване на много неща са отличителни характеристики на поколение Z, на които задължително се поставя акцент. Наличието на безброй онлайн уроци за обучение на това „как да си направя...“ или „как да си наготвя...“ до „как да използвам определен софтуер“ или устройство, е достатъчен факт, че младото поколение иска да осъществява дейностите си самостоятелно.

Комуникацията е друга отличителна характеристика на поколението Z спрямо останалите поколения. Младите хора все повече от всякога имат нуждата да общуват постоянно чрез всички средства, които са възможни за комуникация. Те използват социалните мрежи, за да комуникират помежду си, и технологиите, за да прекарват по-голяма част от времето си онлайн. Това поколение следва Милениумите и в сравнение с тях те напълно разбират новите технологии и онлайн канали.

Те имат уникални характеристики, очаквания и техният живот е неразривно свързан с технологиите. Поради тази причина обучителните ресурси и методите на преподаване е необходимо да са в унисон с нагласите на обучаващите се от това поколение.

Образованието е процес на придобиване на знания, нови умения и способности и се счита за дейност през целия живот. Стилът на учене на различните поколения е важна тема, тъй като той се влияе от обществото, технологиите и психологията (Djiwandono, 2017), (Smith, 2012). Образователният консултант и автор Том Хейрк пише, че *“Имаме ученици от 21-ви век, обучавани от възрастни от 20-ти век, използвайки педагогика от 19-ти век и инструменти на училищен календар от 18-ти век”* (Hierck, 2014). Той нарича това „Системна дилема“. С този термин се илюстрира липсата на взаимовръзка между методите на преподаване, поколението, от което са преобладаващата част преподаватели и ползвателите на образователната услуга.

Еволюционните промени през последните години рефлектираха върху социалните и културните аспекти на средата, която значително влияе върху поведението на обучаемите. Студентите подхождат с доверие към това, че обучителният процес съответства на изискванията им и по този начин осигурява техния професионален успех и очакваното качество на живот. Техните нагласи са многоизмерни, а спецификата на академичната среда позволява придобиването на знания и умения, както и спомага за развитието на личността. Търсенето на възможности за дейности между поколенията води до повишаване на чувство за стойност, креативност, гъвкавост, самочувствие и самоувереност. Въпреки това отношенията между различните поколения могат да се идентифицират и като източници на трудности и конфликти

(Rupčić, 2018). Основната характеристика на продуктивната академична среда е здравата връзка „преподавател–студент“ (Opdenakker, Maulana, & Brok, 2012).

Множеството изпълнявани задачи, правят професията на академичния преподавател високотелна. Академичният преподавател е едновременно и учен, и педагог, и организатор (Ayllon, Alsina, & Colomer, 2019). В преподаването той предава знанията, които са резултат от неговата научна дейност. В стремежа си да мотивира студентите, да използват разнообразен набор от знания и умения, насочени към изпълнение на процеса по учене, преподавателят установява междуличностна връзка с обучаемите (Bainbridge-Frymier & Houser, 2000). Различни научни изследвания показват, че междуличностните отношения са важна предпоставка за това, студентите да осъзнаят притежаваните от тях умения, своята самоувереност и ефективност (Brinkworth, Mcintyre, Juraschek, & Gehlbach, 2018) (Pennings, et al., 2018).

Понастоящем от академичния преподавател се очаква да въведе иновативни форми на обучение. Едновременно с това той трябва да проявява положително отношение към новостите и промените, както и да приема в определени моменти и нетрадиционни методи на работа. Следователно той трябва да притежава морални, духовни, интелектуални качества, за да е модел за поведение на студентите.

Изследователският екип има за **цел да идентифицира нагласите на различните поколения по отношение на определени аспекти от подходите и методите на преподаване, използвани в обучението по икономически дисциплини.**

Поставената цел се реализира посредством изпълнението на следните **задачи:**

- да се извърши преглед на теоретичните изследвания в областта на преподаването и нагласите на обучаемите;
- да се анализират нагласите на преподавателите и подходите, които те прилагат в обучението по икономика;
- да се анализират възприятията на студентите от трите поколения – X, Y и Z за методите и подходите на обучение;
- да се изведат основните корелационни зависимости и да се обоснове ефективното взаимодействие между „преподавател–студент“.

Обект на изследване са студентите от трите поколения – X, Y и Z, и преподавателите, които осъществяват тяхното обучение в областта на икономиката.

Предмет на изследвания са възприятията и нагласите на студентите от трите поколения – X, Y и Z, и прилаганите за обучителни цели методи за преподаване.

В настоящата студия са използвани предимно **научен анализ** на предходни проучвания в международната и българската практика по отношение на нагласите на преподавателите и възприятията на студентите от

трите поколения за обучителния процес. В подкрепа на тезата е използвана **дескриптивна изследователска стратегия**. За прилагане на **дескриптивния метод** е избрано **допитването**, което е осъществено чрез **анкета**. За представяне на резултатите са използвани двумерни разпределения под формата на **кростаблици**. Отношенията на подреденост между категориите на дадена променлива са представени чрез **ординални (рангови) скали**, като са използвани коефициентите за **рангова корелация на Кендал (Kendall's tau-b) и Спийрман (Spearman – R)**. Изчисленията са направени със **софтуерния продукт IBM SPSS**.

В научната разработка се защитава **тезата**, че *независимо от различията в характеристиките на отделните поколения, преподавателите, преподаващи икономически дисциплини в българските висши училища, прилагат подходящите методи и подходи, с които да повишават качеството на обучение и удовлетвореността на студентите по икономика от трите поколения – X, Y и Z.*

1. Преглед на литературата

През последните години информационните и комуникационните технологии (ИКТ) оказаха съществено въздействие върху образованието, включително и върху обучението в университетите. Дигиталната „революция“ принуди да бъдат приложени различни действия, за да се отговори на предизвикателствата, които настоящата реалност представи (Cambell, Lakhavani, Perez, & Pillay, 2020). Необходимо е да се има предвид и фактът, че днешните студенти принадлежат към поколение, което в свободното си време използва технологиите за общуване, забавление и работа (Saunders & Gale, 2012). Също така в университетите по икономика се обучават студенти от различни поколения, които очакват, преподаването да отговаря на техните изисквания и да се насърчава тяхното участие в образователния процес. По тази причина обучението, което използва контакта „лице в лице“ успоредно с технологичните елементи (Aiello & Willem, 2004), изисква трансформация на начина, по който се развива взаимовръзката между преподаване и учене (Bagur-Femenías, Buil-Fabrega, & Aznar, 2020).

1.1. Теоретични изследвания в областта на преподаването

Израснали под влиянието на технологиите, студентите от поколение Z са по-дигитални от всяко предишно поколение. Именно поради това резултатите от проучвания в образованието съвпадат и с проучвания на работодателите, чиито работници са представителите на това поколение. Според проучване на Весел (2019) мнението на учителите за поколение Z е, че успеваемостта на студентите е спаднала и те искат всичко веднага и сега. В проучване на немски работодатели се достига до извода, че младите хора са

мързеливи (Friedrich, 2019). Според тях 63% от всички млади хора нямат мотивация, желание за изява и устойчивост. В проучване на преподаватели се изразява мнението, че най-голям проблем е задържането на концентрацията, следвано от затруднения при презентиране на резултати от тяхната дейност (Chun, et al., 2017).

По време на пандемията е направено изследване за възприятието на преподаватели по отношение на поколение Z, обосновано върху характеристиките му (Cickovska, 2020). Акцентът е поставен върху последствията от психологическите особености на поколение Z в предишните етапи на тяхното развитие върху преподаването. Приложен е анкетният метод, в резултат на което се достига до заключението, че намирането на подходящи подходи за преподаване и качествено усвояване на учебното съдържание трябва да са свързани с мултимодално персонализирано използване на технологиите. В тази връзка преподавателите трябва да бъдат *„поне една крачка напред във времето и постоянно да се учат как да се адаптират в дидактическия процес“* (2020, р. 288). В резултат на проучването се достига до извода, че в повечето от случаите преподавателите възприемат технологиите като инструмент за изследване и представяне на информацията, докато за студентите технологиите ги учат какво е, как е и къде се намира. Студентите предпочитат самостоятелно и интерактивно обучение и в тази връзка дигиталните инструменти се използват предимно за комуникация, взаимодействие с другите обучаеми и за демонстриране на техните възприятия чрез мултимодално взаимодействие.

Редица проучвания посочват, че писмените текстове, ръководствата, традиционните графики, бележките и белите дъски са най-често използваните конвенционални ресурси в аудиторията (Edyburn, 2011); (Moon, Todd, Morton, & Ivey, 2012). Към настоящия момент технологичните ресурси придобиват все по-голямо значение и използването на подобни инструменти не би довело до обогатяване на учебния процес. Все повече се засилва прилагането на платформи за виртуално обучение, които имат различни цели – обучение, комуникация, администриране и подкрепа на преподавателите (Chowdhury, 2020).

Направено е проучване на въздействието на ускореното технологично развитие, основните характеристики на поколение Z и уникалните изисквания към образователните системи (Sabag & Cohen, 2022). Стига се до заключението, че образователните системи трябва да се адаптират към очакванията на обществото през 21 век, за да са актуални в динамично променящия се свят. В тази връзка авторите са на мнение, че *„образованието трябва да поддържа своята институционална и концептуална съгласуваност като система от социални структури, създадени за развиване, придобиване и прилагане на знания и тенденции за учене“* (2022).

За да се предлага адекватна образователна услуга, е необходимо да се изведат основните характеристики, чрез които преподавателите могат да я

предоставят. В едно от прегледаните изследвания се установява, че преподавателите трябва да подобрят своите умения за използване на технологии за академични цели (Whitehead, 2023). Уайтхед подчертава, че представителите на поколение Z предпочитат, интерактивното обучение и различни онлайн платформи да бъдат включени директно в практическото им обучение. По този начин преподавателите ще подобрят своите стилове на преподаване, за да се свържат по-добре със своите обучаеми (Seemiller & Grace, 2017).

В контекста на активното взаимодействие между преподавател и студент съществено място заема приложението на дигиталните инструменти в обучението. Независимо че дигитализацията и виртуалните модели на образование не могат да заменят преподавателя, в бъдеще се очаква да се появят повече дигитални инструменти, предлагащи допълнителни възможности за образование, за да направят процеса на преподаване по-гъвкав и ефективен (Annuš, Takáč, Štempelová, & Danca, 2023).

Във връзка с осигуряване качеството на обучение е направено изследване за това, какви качества трябва да притежава „Идеалният преподавател в XXI век“ (Пелтекова, 2017). Авторът е обобщил основните характеристики и акцентира върху личностните качества, които трябва да притежава идеалният преподавател – знания, авторитет, търпение при преподаването, обективност и вискателност, отговорност и дисциплинираност и използващ модерни технологии (2017).

1.2. Теоретични изследвания за нагласите на обучаемите

Цялостен анализ за поколенческите проблеми се появява за първи път през 1991 г., когато американските учени Хоу и Щраус публикуват съвместната си работа за поколенията на бъдещата Америка (Strauss, W. & Howe, N., 1991). Днес темите, свързани с генерациите и техните характеристики, се изследват от автори като Тапскот (2008), Кар (2008), Бауърлейн (2009), Пренски (2018) и други.

Поколение Z е първата генерация, постигнала пълно взаимодействие с технологиите и възприемаща дигиталните ресурси за нормална реалност. Многобройни проучвания се фокусират върху тяхното поведение по отношение на потреблението им, възприемането на екологичните въпроси и дигиталната им свързаност (Tobler, Visschers, & Siergist, 2011), (Barber, Bishop, & Gruen, 2014), (Maichum, Parichatnon, & Peng, 2017). Въпреки това ограничен брой проучвания са насочени към тяхното учене (Kohut, et al., 2010), (Rothman, 2016), (Povah & Vaukins, 2017), (Cilliers, 2017), (Pringle, 2018), (McNeil, 2018), (Poláková, P. & Klímová, B., 2019), (Iftode, 2019), (Nicholas, 2020).

Екип от автори изследва влиянието на технологиите и интернета върху различните форми на обучение и придобиването им на знания (Szymkowiak, Melović, Dabić, Jeganathan, & Kundi, 2021). В резултат от

изследването се установява, че студентите са по-пристрастни към обучението чрез мобилни приложения и видеосъдържание в сравнение с традиционната форма на преподаване. Това е продиктувано от факта, че обучаемите от поколение Z притежават по-кратък обхват на внимание. Те са нетърпеливи, приемат информация от цял свят чрез различни източници, предпочитат цифровите медии пред традиционните медии и имат постоянна нужда да получават нови, различни видове информация (2021).

В едно от най-новите изследвания в световната литература, по отношение на връзката „преподаване–учене“, се разглежда ролята на интерактивния подход в обучението на ученици от дигиталното поколение (Kalnitskaya & Maksimochkina, 2023). В изследването се идентифицират приоритетите на обучаемите въз основа на техните характеристики. На тази база се извеждат основните характеристики, които преподавателите трябва да вземат предвид при представянето на учебното съдържание. Авторите на изследването достигат до извода, че използването на интерактивен подход за обучение е в унисон с характеристиките на дигиталното поколение и това води до положителните ефекти (2023). Това до голяма степен се дължи на по-голяма възможност да се повиши взаимодействието между преподавателя и студентите в учебната среда.

Рос и Кал-Къмингс (2020) обсъждат стратегията си за „работа на терен“ или разширен/повтарящ се семинар за качествени методи (лично или онлайн), според нуждите на обучаващите, като дискусиите се водят в безопасна среда, където обучаемите са насърчавани за достигане на резултат. Подходът, ориентиран към ученика, често включва връстници, работещи в групи по теми, които ги интересуват, в които те обсъждат идеи и получават редовна обратна връзка от връстници.

В България има единични изследвания за поколението Z. В едно от проучванията авторите са изследвали (Александров, и др., 2022):

- Ценностите в етичния смисъл като толерантност, лично пространство и свободно време.
- Информацията като начин, по който представителите на поколението Z получават, интерпретират и валидират.
- Образователният модел който дава погледа на младите хора, върху средното и висшето образование, и начините, по които той би могъл да бъде променен, за да отрази техните ценности.
- Поколението X през погледа на поколението Z, за да се получи представа за начина, по който представителите на групата имат върху поколението на техните родители.

Авторите на изследването стигат до извода, че при работа с представители от поколение Z трябва да се подхожда стратегически, информирано и деликатно, за да се избегнат потенциални междупоколенчески конфликти (2022).

2. Методология на изследването

В изследването е използвана дескриптивна изследователска стратегия, с помощта на която се регистрира, има ли зависимости между принадлежността към определено поклонение и отношението му към учебния процес. Данните са събрани непосредствено от изследваните лица. Като най-подходящ дескриптивен метод за събиране на първични количествени данни е избрано допитването, което е осъществено чрез анкета сред отзовалите се. Данните са събрани чрез две анкетни проучвания със структурирани въпросници и предварително формулирани отговори.

Първото анкетно проучване беше осъществено сред преподаватели, обучаващи студенти по икономически дисциплини. Във въпросника бяха включени 26 въпроса, като 3 от тях са описващи характеристиките на изследваната съвкупност (възраст, преподавателски опит, висше училище), а 13 от тях са за измерване степента на използване на определени методи на преподаване от преподавателите в обучителния процес. Именно те са анализирани в следващите раздели на настоящата разработка. Приложена е ординална (рангова) скала за оценка степента на използване на изследваните методи, а именно: никога, рядко, понякога, често, винаги. Останалите 10 въпроса са свързани с оценяване на уменията и компетенциите на преподавателите в използването на дигитални инструменти за създаване на интерактивно съдържание, нуждата от обучение и мотивацията за това. Тези аспекти не са обект на настоящата разработка.

Целевата съвкупност на първото анкетно проучване са преподавателите във висшите училища в България, преподаващи икономически дисциплини. По данни на Националния статистически институт (Национален статистически институт – НСИ, 2023) за учебната 2022/2023 година преподавателският състав във всички висши училища наброява 20 882 души. Тъй като не разполагаме със статистически данни, колко от тях преподават икономически дисциплини, приемаме, че те представляват целевата съвкупност на изследването.

Допитването е проведено през месеците септември–октомври на 2023 година. Въпросникът е администриран онлайн във Forms на Microsoft 365 през служебния профил на член на изследователския екип. При генерална съвкупност 20 882 преподаватели, по метода на отзовалите се, извадката достигна размер от 330 респондента, което означава постигането на ниво на достоверност от 93.29% и граница на грешка от 5.35%.

Второто анкетно проучване беше осъществено сред студенти от специалности с икономически профил. Във въпросника бяха включени 23 въпроса, като 5 от тях са описващи характеристиките на изследваната съвкупност (възраст, пол, курс, форма на обучение, учебно заведение), а 13 от тях са за измерване на предпочитанията на респондентите към методите за

преподаване. Именно те са анализирани в следващите раздели на настоящата разработка. Използвани са балансираны рейтингови скали с неутрална позиция (не мога да преценя). Останалите 5 въпроса са свързани с оценяване на цялостното използване на интерактивно съдържание в обучението. Тези аспекти не са обект на настоящата разработка.

Целевата съвкупност на изследването са студенти, обучаващи се в специалности с икономически профил от висши училища в България. По данни на Националния статистически институт (Национален статистически институт – НСИ, 2023) за учебната 2022/2023 година записаните студенти в специалности в област „Бизнес и администрация“ е 37 403, които представляват целевата съвкупност на изследването.

Допитването е проведено в края на учебната година, през месеците юни–септември на 2023 година. Въпросникът е администриран онлайн в Google Forms през профил на член на изследователския екип. При генерална съвкупност 37 403 студента, по метода на отзовалите се, извадката достигна размер от 662 респондента, което означава постигането на ниво на достоверност от 99.056% и граница на грешка от 3.78%.

За *представяне на резултатите* от двете допитвания са използвани двумерни разпределения под формата на кростаблицы, в които по редове са представени отговорите на въпросите, а по колони поколенията. Отношенията на подреденост между категориите на дадена променлива са представени чрез ординални (рангови) скали и по тази причина за измерване на зависимостите между поколенията и отговорите на въпросите са използвани коефициентите за рангова корелация на Кендал (Kendall's tau-b) и Спийърман (Spearman – R). За тълкуване на стойностите на коефициентите се използва следната скала: $0 < R < 0.3$ – слаба корелация; $0.3 < R < 0.5$ – умерена корелация; $0.5 < R < 0.7$ – значителна корелация; $0.7 < R < 0.9$ – висока корелация; $0.9 < R < 1$ – много висока корелация. Изчисленията са направени със софтуерния продукт IBM SPSS.

3. Анализ на резултати от изследването

3.1. Резултати от изследването на нагласите на преподавателите

Анкетираните преподаватели бяха разделени на четири поколения на базата на посочената им възраст (вж. Таблица 1). Най-възрастното поколение е на Бейби Бумърите (Baby boomers). Това са хората над 59 години или родените между 1946 и 1964 година. Те представляват 16% от анкетираните (52 респонденти). Поколение X са преподавателите между 44 и 58 години или родените между 1965 и 1979 г. Те са най-многобройната група и формират 55% (182 анкетираны). Поколението Y включва преподаватели на възраст между 28 и 43 години или родени между 1980 и 1995 г. Те са 28%

(94 анкетирани). Най-младите преподаватели са представителите на поколението Z. Логично е, те да са най-малобройната група, защото все още са на учебната скамейка в университетите и училищата и само единични представители тепърва навлизат като преподаватели. Това са хората до 27 г., родените между 1996 и 2009 г. Те представляват едва 1% (2 анкетирани) от нашето проучване и поради тази причина са изключени от последващия анализ.

Таблица 1

Разграничение на респондентите по поколение

Поколение	Години	Родени между	Брой респонденти	Относителен дял (%)
Поколение Z	до 27	1996 и 2009	2	1%
Поколение Y	между 28 и 43	1980 и 1995	94	28%
Поколение X	между 44 и 58	1965 и 1979	182	55%
Бейби бумъри	над 59	1946 и 1964	52	16%
ОБЩО	-	-	330	100%

Както беше уточнено, в настоящата разработка са анализирани отговорите само на 13 въпроса от анкетното проучване. Те са разделени в две групи. Първата група въпроси цели да измери степента на използване на определени методи на представяне на учебно съдържание от преподавателя – водене на бележки от студентите под диктовката на преподавателя, използване на презентации с преобладаващ текст, презентации с преобладаващи илюстрации, включването на видеоматериали в лекциите, използване на примери и казуси от практиката, връзки с допълнителна информация, контролни въпроси, предоставяне на материалите от лекцията за свободно ползване (вж. Таблица 2).

Таблица 2

Степен на използване на методите за представяне на учебно съдържание

Въпрос 1. Чета лекциите по класическия начин, а студентите си водят записки.								
Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	22	42%	58	32%	36	38%	116	35%
Рядко	10	19%	58	32%	36	38%	104	32%
Понякога	18	35%	42	23%	12	13%	72	22%
Често	2	4%	14	8%	8	9%	24	7%
Винаги	0	0%	10	5%	2	2%	12	4%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%
Въпрос 2. Използвам основно текст в моите презентации, защото е важно студентите да прочетат и запишат важните моменти от учебния материал.								
Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	2	4%	22	12%	14	15%	38	12%
Рядко	14	27%	50	27%	36	38%	100	30%

Понякога	14	27%	48	26%	28	30%	90	27%
Често	16	31%	52	29%	14	15%	82	25%
Винаги	6	12%	10	5%	2	2%	18	5%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%

Въпрос 3. Използвам илюстрации на всеки слайд от моите презентации, за да активизирам визуалната им памет.

Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	2	4%	8	4%	2	2%	12	4%
Рядко	0	0%	16	9%	0	0%	16	5%
Понякога	10	19%	34	19%	18	19%	62	19%
Често	30	58%	78	43%	54	57%	162	49%
Винаги	10	19%	46	25%	20	21%	76	23%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%

Въпрос 4. Използвам видео съдържание, разработено от мен или свободно достъпно в интернет мрежата (например в youtube).

Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	4	8%	24	13%	0	0%	28	9%
Рядко	12	23%	46	25%	16	17%	74	23%
Понякога	18	35%	52	29%	48	51%	118	36%
Често	16	31%	44	24%	28	30%	88	27%
Винаги	2	4%	16	9%	2	2%	20	6%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%

Въпрос 5. Използвам казуси, които поставям за решаване по време на учебния час.

Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	2	4%	4	2%	0	0%	6	2%
Рядко	6	12%	10	5%	6	6%	22	7%
Понякога	14	27%	50	27%	20	21%	84	26%
Често	20	38%	78	43%	48	51%	146	45%
Винаги	10	19%	40	22%	20	21%	70	21%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%

Въпрос 6. Използвам много примери от практиката и реалния живот.

Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Рядко	0	0%	2	1%	2	2%	4	1%
Понякога	4	8%	4	2%	4	4%	12	4%
Често	22	42%	90	49%	40	43%	152	46%
Винаги	26	50%	86	47%	48	51%	160	49%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%

Въпрос 7. В презентациите си включвам линкове с допълнителна информация, които зареждам по време на учебния час.

Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	4	8%	10	5%	0	0%	14	4%
Рядко	10	19%	36	20%	12	13%	58	18%
Понякога	16	31%	52	29%	40	43%	108	33%
Често	20	38%	58	32%	32	34%	110	34%
Винаги	2	4%	26	14%	10	11%	38	12%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%

Въпрос 8. В учебните часове използвам кратки тестове (до 1-2 въпроса), за да проверя дали правилно са разбрали преподавания материал.

Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	4	8%	22	12%	6	6%	32	10%
Рядко	8	15%	32	18%	28	30%	68	21%
Понякога	20	38%	54	30%	28	30%	102	31%
Често	14	27%	50	27%	26	28%	90	27%
Винаги	6	12%	24	13%	6	6%	36	11%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%

Въпрос 9. След учебния час предоставям презентацията и/или материалите за свободно ползване от студентите.

Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	0	0%	6	3%	6	6%	12	4%
Рядко	4	8%	8	4%	10	11%	22	7%
Понякога	10	19%	26	14%	14	15%	50	15%
Често	12	23%	28	15%	16	17%	56	17%
Винаги	26	50%	114	63%	48	51%	188	57%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%

Резултатите от проучването показват, че преподавателите използват най-често примери от практиката за илюстрация на преподаването от тях учебно съдържание (95% с отговори „винаги“ и „често“) (вж. Таблица 3). Другият метод за онагледяване на съдържанието на учебната дисциплина, който преобладаващо се използва от тях, е включването на повече фигури и илюстрации (72% с отговори „винаги“ и „често“). Също така 74% от преподавателите улесняват студентите, като им предоставят за свободно ползване учебните материали след лекцията.

В средна степен се използва видеосъдържание, кратки тестови въпроси и допълнителни линкове с информация от преподавателите по време на лекции.

На последните две места от прилаганите методите са презентациите с преобладаващ текст и четенето на лекциите по класическия начин чрез водене на записки от студентите, респ. с 30% и 11% от отговорите „винаги“ и „често“.

Таблица 3

Класиране на методите за представяне на учебното съдържание според процента на отговорите „винаги“ и „често“

Ред	Въпроси	Сумарен дял на отговорите „винаги“ и „често“
1	6. Използвам много примери от практиката и реалния живот.	95%
2	9. След учебния час предоставям презентацията и/или материалите за свободно ползване от студентите.	74%

3	3. Използвам илюстрации на всеки слайд от моите презентации, за да активизирам визуалната им памет.	72%
4	5. Използвам казуси, които поставям за решаване по време на учебния час.	66%
5	7. В презентациите си включвам линкове с допълнителна информация, които зареждам по време на учебния час.	45%
6	8. В учебните часове използвам кратки тестове (до 1-2 въпроса), за да проверя дали правилно са разбрали преподавания материал.	38%
7	4. Използвам видеосъдържание, разработено от мен или свободно достъпно в интернет мрежата (например в youtube).	33%
8	2. Използвам основно текст в моите презентации, защото е важно студентите да прочетат и запишат важните моменти от учебния материал.	30%
9	1. Чета лекциите по класическия начин, а студентите си водят записки.	11%

За изследователския екип представляваше интерес, дали има зависимост между поколенията на преподавателите и използваните методи. Изчислените коефициенти на корелация между поколенията преподаватели и отговорите на въпросите не показват наличие на такива зависимост (Таблица 4). Всички коефициенти отчитат липса на корелационна зависимост. Единствено при използването на повече текст в презентациите изчислените стойности са статистически значими, но въпреки това са със стойности около 0,2, което показва слаба корелация.

Таблица 4

Корелационна зависимост между отделните поколения преподаватели и прилаганите от тях методи за обучение

Въпроси	Коефициент на корелация на Кендал	Коефициент на корелация на Спийрман
1. Чета лекциите по класическия начин, а студентите си водят записки.	-.029	-.033
2. Използвам основно текст в моите презентации, защото е важно студентите да прочетат и запишат важните моменти от учебния материал.	-.182**	-.210**
3. Използвам илюстрации на всеки слайд от моите презентации, за да активизирам визуалната им памет.	.031	.035
4. Използвам видеосъдържание, разработено от мен или свободно достъпно в интернет мрежата (например в youtube).	.074	.083

5. Използвам казуси, които поставям за решаване по време на учебния час.	.076	.086
6. Използвам много примери от практиката и реалния живот.	.003	.003
7. В презентациите си включвам линкове с допълнителна информация, които зареждам по време на учебния час.	.060	.069
8. В учебните часове използвам кратки тестове (до 1-2 въпроса), за да проверя дали правилно са разбрали преподавания материал.	-.061	-.071
9. След учебния час предоставям презентацията и/или материалите за свободно ползване от студентите.	-.054	-.062

* Корелацията е значима на ниво 0,05 (двустранна)

** Корелацията е значима на ниво 0,01 (двустранна)

Втората група въпроси целеше анализиране на поведението на лектора по време на лекция. Засегнати са основни аспекти на поведението на преподавателите, такива като кратки почивки със смяна на темата на разговор; насърчаването на студентите да задават въпроси; разделяне на големите теми на малки части; използване на мобилни телефони в учебния процес по време на лекция. Резултатите са показани в Таблица 5.

Таблица 5

Честота на прилаганите подходи от преподавателя по време на лекция

Въпрос 1. Правите ли кратки прекъсвания със смяна на тематиката, за да активизирате аудиторията?								
Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Рядко	2	4%	12	7%	2	2%	16	5%
Понякога	14	27%	86	47%	26	28%	126	38%
Често	26	50%	64	35%	56	60%	146	45%
Винаги	10	19%	20	11%	10	11%	40	12%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%
Въпрос 2. Предразполагате ли (насърчавате ли) студентите да ви прекъсват и задават въпроси?								
Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	0	0%	2	1%	0	0%	2	1%
Рядко	2	4%	4	2%	2	2%	8	2%
Понякога	6	12%	22	12%	12	13%	40	12%
Често	22	42%	58	32%	16	17%	96	29%
Винаги	22	42%	96	53%	64	68%	182	55%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%
Въпрос 3. Разделяте ли дългите теми (лекции) на по-малки части?								
Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Рядко	2	4%	2	1%	2	2%	6	2%

Понякога	12	23%	36	20%	22	23%	70	21%
Често	28	54%	70	38%	42	45%	140	43%
Винаги	10	19%	74	41%	28	30%	112	34%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%
Въпрос 4. Провокирате ли студентите, по време на лекциите, да използват телефоните си за учебни цели?								
Отговори:	Бумъри		Поколение X		Поколение Y		Общо	
Никога	18	35%	28	15%	6	6%	52	16%
Рядко	18	35%	54	30%	28	30%	100	30%
Понякога	14	27%	50	27%	36	38%	100	30%
Често	2	4%	32	18%	18	19%	52	16%
Винаги	0	0%	18	10%	6	6%	24	7%
Общо	52	100%	182	100%	94	100%	328	100%

Анализът на резултатите показва, че най-често преподавателите насърчават студентите да ги прекъсват и да задават въпроси по време на лекция (Таблица 6). С „винаги“ и „често“ отговарят 84% от респондентите. Създаването на диалогична атмосфера между преподаватели и обучаеми спомага за повишаване на качеството на образователния процес. На второ място, със 77%, преподавателите поставят на дългите теми на по-малки части, което по принцип се възприема добре от младото поколение. На последно място, с най-малка честота на използване, се нарежда използването на мобилните телефони в учебния процес. Едва 23% заявяват, че ги използват в учебния процес.

Таблица 6

Класиране на преподавателските подходи по честота на използване

Ред	Въпроси	Сумарен дял на отговорите „винаги“ и „често“
1	2. Предразполагате ли (насърчавате ли) студентите да Ви прекъсват и задават въпроси?	84%
2	3. Разделяте ли дългите теми (лекции) на по-малки части?	77%
3	1. Правите ли кратки прекъсвания със смяна на тематиката, за да активизирате аудиторията?	57%
4	4. Провокирате ли студентите, по време на лекциите, да използват телефоните си за учебни цели?	23%

Изчисляването на коефициентите на корелация и при втората група въпроси не показва наличието на зависимост между поколенията и отговорите на въпросите. За два от въпросите коефициентите са статистически значими, но стойностите им остават под или около 0.2, което е слаба корелационна зависимост.

Таблица 7

Класиране на преподавателските подходи по честота на използване

Въпроси	Коефициент на корелация на Кендал	Коефициент на корелация на Спийрман
1. Правите ли кратки прекъсвания със смяна на тематиката, за да активизирате аудиторията?	.027	.028
2. Предразполагате ли (насърчавате ли) студентите да Ви прекъсват и задават въпроси?	.141**	.155**
3. Разделяте ли дългите теми (лекции) на по-малки части?	-.005	-.006
4. Провокирате ли студентите, по време на лекциите, да използват телефоните си за обучителни цели?	.195**	.228**

* Корелацията е значима на ниво 0,05 (двустранна)

** Корелацията е значима на ниво 0,01 (двустранна)

3.2. Резултати от изследването на нагласите на студентите за методите и подходите на обучение

За да се изследват нагласите, анкетираните бяха разделени на три поколения на базата на посочената им възраст (вж. Таблица 8). Поколението Z включва студенти до 26 г., включително родените между 1997 и 2010 г. Те представляват 48% (318 анкетирани). Поколението Y включва студенти на възраст между 27 и 42 години или родени между 1981 и 1996 г. Те са 40% (264 анкетирани). Поколение X са студентите над 43 години или родените между 1965 и 1980 г. Те са 12% (80 анкетирани).

Таблица 8

Разграничение на респондентите по поколение

Поколение	Години	Родени между	Брой респонденти	Относителен дял (%)
Поколение Z	до 26	1997 и 2010	318	48%
Поколение Y	между 27 и 42	1981 и 1996	246	40%
Поколение X	над 43	1965 и 1980	80	12%
ОБЩО	-	-	662	100%

Първата група включва девет въпроса, касаещи възприятията на изследваните поколения относно методите на представяне на учебно съдържание от преподавателя – водене на бележки, текст, илюстрации, видео, използване на примери и казуси от практиката, връзки с допълнителна информация, контролни въпроси, предоставяне за безплатно ползване на материалите от лекцията (вж. Таблица 9).

Таблица 9

Възприемане на методите за представяне на учебно съдържание

Въпрос 1: Възприемате ли метода, при който преподавателят Ви диктува, а Вие си водете записки?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	30	38%	146	55%	186	58%	362	55%
По-скоро да	34	43%	64	24%	72	23%	170	26%
Не мога да преценя	6	8%	24	9%	14	4%	44	7%
По-скоро не	10	13%	22	8%	34	11%	66	10%
Не	0	0%	8	3%	12	4%	20	3%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%
Въпрос 2: Възприемате ли метода, при който преподавателят използва презентации с преобладаваща текстова част по време на лекции/семинарни занятия?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	38	48%	152	58%	174	55%	364	55%
По-скоро да	24	30%	62	23%	74	23%	160	24%
Не мога да преценя	10	13%	20	8%	20	6%	50	8%
По-скоро не	8	10%	24	9%	32	10%	64	10%
Не	0	0%	6	2%	18	6%	24	4%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%
Въпрос 3: Възприемате ли метода, при който преподавателят използва презентации с подходящи фигури и/или илюстрации на всеки слайд, за да засили визуалната Ви памет?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	58	73%	190	72%	232	73%	480	73%
По-скоро да	20	25%	62	23%	60	19%	142	21%
Не мога да преценя	0	0%	10	4%	18	6%	28	4%
По-скоро не	2	3%	0	0%	4	1%	6	1%
Не	0	0%	2	1%	4	1%	6	1%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%
Въпрос 4: Възприемате ли метода, при който преподавателят използва видео съдържание, разработено от него или свободно достъпно в интернет мрежата (например в Youtube)?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	52	65%	194	73%	198	62%	444	67%
По-скоро да	18	23%	42	16%	74	23%	134	20%
Не мога да преценя	8	10%	20	8%	28	9%	56	8%
По-скоро не	2	3%	6	2%	10	3%	18	3%
Не	0	0%	2	1%	8	3%	10	2%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%
Въпрос 5: Възприемате ли метода, при който преподавателят използва казуси, които поставя за решаване по време на учебния час?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	42	53%	170	64%	210	66%	422	64%
По-скоро да	26	33%	52	20%	68	21%	146	22%
Не мога да преценя	8	10%	32	12%	20	6%	60	9%
По-скоро не	4	5%	6	2%	10	3%	20	3%
Не	0	0%	4	2%	10	3%	14	2%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%

Въпрос 6: Възприемате ли метода, при който преподавателят включва в презентациите си примери от практиката?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	72	90%	216	82%	276	87%	564	85%
По-скоро да	8	10%	36	14%	32	10%	76	11%
Не мога да преценя	0	0%	8	3%	6	2%	14	2%
По-скоро не	0	0%	2	1%	0	0%	2	0%
Не	0	0%	2	1%	4	1%	6	1%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%
Въпрос 7: Възприемате ли метода, при който преподавателят включва в презентациите си линкове с допълнителна информация по време на учебния час?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	42	53%	184	70%	172	54%	398	60%
По-скоро да	22	28%	34	13%	48	15%	104	16%
Не мога да преценя	10	13%	32	12%	54	17%	96	15%
По-скоро не	6	8%	8	3%	28	9%	42	6%
Не	0	0%	6	2%	16	5%	22	3%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%
Въпрос 8: Възприемате ли метода, при който преподавателят използва кратки тестове (до 1-2 въпроса), за да проверява усвоили ли сте текущия материал?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	44	55%	166	63%	172	54%	382	58%
По-скоро да	26	33%	66	25%	76	24%	168	25%
Не мога да преценя	8	10%	22	8%	46	14%	76	11%
По-скоро не	2	3%	6	2%	8	3%	16	2%
Не	0	0%	4	2%	16	5%	20	3%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%
Въпрос 9: Възприемате ли метода, при който преподавателят Ви предоставя презентациите и/или материалите за свободно ползване?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	68	85%	214	81%	244	77%	526	79%
По-скоро да	10	13%	34	13%	40	13%	84	13%
Не мога да преценя	2	3%	14	5%	14	4%	30	5%
По-скоро не	0	0%	0	0%	10	3%	10	2%
Не	0	0%	2	1%	10	3%	12	2%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%

От проучването се установи, че студентите предпочитат основно, при представяне на учебното съдържание от преподавателя, да се използват примери от практиката (96% с отговори „да“ и „по-скоро да“) (вж. Таблица 10). С подобен приоритет те желаят, учебният материал да се представя с повече фигури и илюстрации (94% с отговори „да“ и „по-скоро да“). На последните две места поставят методите, които включват презентации с преобладаващ текст и включване на връзки с допълнителна информация по време на лекция, респ. със 79% и 76% положителни отговори („да“ и „по-скоро да“).

Таблица 10

Класиране на методите за представяне на учебното съдържание според процента на положителни отговори

Ред	Въпрос ...: Приемате ли метода, при който преподавателят ...	Отговори („да“ и „поскоро да“)
1	6: ... включва в презентациите си примери от практиката?	96%
2	3: ... използва презентации с подходящи фигури и/или илюстрации на всеки слайд, за да засили визуалната Ви памет?	94%
3	9: ... предоставя презентациите и/или материалите за свободно ползване?	92%
4	4: ... използва видеосъдържание, разработено от него или свободно достъпно в интернет мрежата (например в Youtube)?	87%
5	5: ... използва казуси, които поставя за решаване по време на учебния час?	86%
6	8: ... използва кратки тестове (до 1-2 въпроса), за да проверява усвоили ли сте текущия материал?	83%
7	1: ... диктува, а Вие си водите записки?	81%
8	2: ... използва презентации с преобладаваща текстова част по време на лекции/семинарни занятия?	79%
9	7: ... включва в презентациите си линкове с допълнителна информация по време на учебния час?	76%

След прилагане на ранговата корелация на Кендал и Спиърман вниманието се насочи към измерване на зависимостите между представителите на отделните поколения и техните възприятия относно прилаганите методи за обучение. Взаимовръзката между отговорите се анализира през призмата на стойностите на коефициентите, като се използва следната скала: $0 < R < 0.3$ – слаба корелация; $0.3 < R < 0.5$ – умерена корелация; $0.5 < R < 0.7$ – значителна корелация; $0.7 < R < 0.9$ – висока корелация; $0.9 < R < 1$ – много висока корелация. Въз основа на изчислените коефициенти на корелация между посочените фактори се установи, че всички коефициенти имат слаба корелационна зависимост и са със стойности под 0,2 (вж. Таблица 11).

Таблица 11

Корелационна зависимост между представителите на отделните поколения и техните възприятия относно прилаганите методи за обучение

Въпроси ...: Приемате ли метода, при който преподавателят ...	Коефициент на корелация на Кендал	Коефициент на корелация на Спиърман
1: ... диктува и си водите бележки?	.069*	.077*
2: ... използва презентации с преобладаваща текстова част по време на лекции?	-.006	-.007

3: ... използва презентации с подходящи фигури и/или илюстрации на всеки слайд, за да подсили визуалната ви памет?	-.005	-.005
4: ... използва видеосъдържание, разработено от него или свободно достъпно в интернет (например в YouTube)?	-.072*	-.079*
5: ... използва казуси, които се решават по време на урока?	.056	.061
6: ... включва в презентациите си примери от практиката?	.017	.018
7: ... включва в презентациите си линкове с допълнителна информация по време на учебния час?	-.099**	-.112**
8: ... използва кратки тестове (до 1-2 въпроса), за да проверява усвоили ли сте текущия материал?	-.075*	-.083*
9: ... предоставя презентациите и/или материалите за свободно ползване?	-.077*	-.082*

* Корелацията е значима на ниво 0,05 (двустранна)

** Корелацията е значима на ниво 0,01 (двустранна)

Втората група включва четири въпроса, анализиращи поведението на лектора по време на лекция, показани в Таблица 12. Изследвани са основни аспекти на поведението като кратки почивки за смяна на темата; толерантност към студентите да задават въпроси; разделяне на големите теми на малки части; използване на мобилни телефони в учебния процес по време на лекция.

Таблица 12

Възприятия на студентите за прилаганите подходи от преподавателя по време на лекция

Въпрос 1: Приемате ли подхода, когато преподавателят прави кратки прекъсвания със смяна на темата?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	30	38%	106	40%	126	40%	262	40%
По-скоро да	12	15%	66	25%	48	15%	126	19%
Не мога да преценя	22	28%	60	23%	68	21%	150	23%
По-скоро не	14	18%	20	8%	50	16%	84	13%
Не	2	3%	12	5%	26	8%	40	6%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%
Въпрос 2: Приемате ли подхода, при който преподавателят насърчава (позволява) да го прекъсват и да му задават въпроси?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	40	50%	126	48%	206	65%	372	56%
По-скоро да	30	38%	86	33%	66	21%	182	27%
Не мога да преценя	6	8%	26	10%	28	9%	60	9%
По-скоро не	2	3%	20	8%	10	3%	32	5%
Не	2	3%	6	2%	8	3%	16	2%

Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%
Въпрос 3: Приемате ли подхода, при който преподавателят разделя дългите теми (лекции) на по-малки части?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	60	75%	174	66%	250	79%	484	73%
По-скоро да	16	20%	68	26%	46	14%	130	20%
Не мога да преценя	4	5%	10	4%	14	4%	28	4%
По-скоро не	0	0%	8	3%	4	1%	12	2%
Не	0	0%	4	2%	4	1%	8	1%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%
Въпрос 4: Приемате ли подхода, при който преподавателят Ви провокира, по време на лекции, да използвате телефоните си за обучителни цели?								
Отговор:	Поколение X		Поколение Y		Поколение Z		Общо	
Да	28	35%	122	46%	182	57%	332	50%
По-скоро да	22	28%	62	23%	52	16%	136	21%
Не мога да преценя	20	25%	42	16%	46	14%	108	16%
По-скоро не	4	5%	26	10%	20	6%	50	8%
Не	6	8%	12	5%	18	6%	36	5%
Общо	80	100%	264	100%	318	100%	662	100%

От събраните данни е видно, че всички групи поколения възприемат положително най-често използваните подходи по време на лекции от преподавателите. Сравнително неприемливи са кратките прекъсвания със смяна на темата за поколение X. Това може да се дължи на тяхната особеност да поддържат фокуса и концентрацията върху конкретна тема (21% с отговори „по-скоро не“ и „не“). Интерес представлява възприятието на поколение Z. Въпреки краткотрайното задържане на вниманието им върху конкретна тема, 76 (респ. 24%) от тях не предпочитат този подход.

Дискусионен се оказва въпросът, свързан с използване на телефоните за обучителни цели. Сравнително голяма част от респондентите, при изследваните поколения, не могат еднозначно да определят ползите или негативите от приложението им в учебния процес (за поколение X – 25%, за поколение Y – 16% и за поколение Z – 14%).

На база дадените положителни отговори, показани в Таблица 13, на първо място студентите приемат разделянето на дългите теми на по-малки части (93% с отговори „да“ и „по-скоро да“). След това се предпочита студентите по всяко време да задават въпроси (83% с отговори „да“ и „по-скоро да“). Не се забелязва при студентите афинитет към използването на мобилни телефони за образователни цели по време на лекция (71% с отговори „да“ и „по-скоро да“) и използването на кратки почивки със смяна на темата (59% с отговори „да“ и „по-скоро да“).

Таблица 13

Класиране на преподавателските подходи

Ред	Въпрос ...: Приемате ли подхода, когато преподавателят...	Отговори („да“ и „по-скоро да“)
1	3: ... разделя дългите теми (лекции) на по-малки части?	93%
2	2: ... насърчава (позволява) да го прекъсвате и да му задавате въпроси?	83%
3	4: ... провокира, по време на лекции, да използвате телефоните си за обучителни цели?	71%
4	1: ... прави кратки прекъсвания със смяна на темата?	59%

При изследване на корелацията между възприятията на студентите от различните поколения и прилаганите подходи от преподавателя по време на лекция, изчислените коефициенти Кендъл и Спиърман не показват наличие на такава (Таблица 14). Всички коефициенти са със стойности под 0,2.

Таблица 14

Корелационна зависимост между представителите на отделните поколения и техните възприятия относно поведението на преподавателя по време на лекция

Въпрос ...: Приемате ли подхода, когато преподавателят ...	Коефициент на корелация на Кендал	Коефициент на корелация на Спиърман
1: ... прави кратки прекъсвания със смяна на темата?	-.041	-.048
2: ... насърчава (позволява) да го прекъсвате и да му задавате въпроси?	.121**	.134**
3: ... разделя дългите теми (лекции) на по-малки части?	.081*	.087*
4: ... провокира, по време на лекции, да използвате телефоните си за обучителни цели?	.112**	.126**

* Корелацията е значима на ниво 0,05 (двустранна)

** Корелацията е значима на ниво 0,01 (двустранна)

3.3. Сравнителен анализ на резултатите от проучванията на студентите и преподавателите за методите и подходите в обучението

В началното и средното образование има ясно разделение на възрастовите групи, които са задължителни за всички ученици. Учениците в тези нива обикновено са на една и съща възраст, като всички възрастови различия обикновено са ограничени до една или две години, както се изисква от регулаторните норми, установени от държавата. За разлика от тях

висшето образование не е задължително и индивидуалният избор на студентите изцяло определя състава на випуските и студентските групи в университетите. В резултат на това смесването на различни поколения става възможно и все по-разпространено. Допреди около 25-30 години във висшето образование в България се наблюдаваше относително стабилна възрастова хомогенност. Сега тенденцията на „застаряване“ на студентите променя ситуацията.

Тази тенденция на „застаряване“ предоставя нови възможности за анализиране на различията между поколенията. Да предположим, че представители на различни поколения се изследват независимо едни от други. В случай че всяко едно поколение се изследва в своята среда и след това се правят сравнения, резултатите ще бъдат едни. Ако обаче се изследват представители на различните поколения, поставени в една и съща среда, резултатите ще бъдат различни. Обектите на изследване (студенти от трите поколения), поставени в една и съща учебна среда във висшето учебно заведение, взаимодействат помежду си, което впоследствие води до промяна в самите тях. Ето защо резултатите се различават.

Разпределението на респондентите по посочената възраст показва доста висок процент на студенти над 43 години, които се класифицират като поколение X. През последните години се наблюдава своеобразно „застаряване“, т.е. увеличаване на средната възраст на активни студенти в България. Тази тенденция, от една страна, се дължи на усилията, положени в Националната стратегия за учене през целия живот (Министерство на образованието и науката, 2014), мотивираща хора от различни възрасти да се включват в различни форми на обучение (включително и висше образование). От друга страна, застаряването на населението като цяло и все по-малкият брой млади хора, завършващи средно образование, води до намаляване на конкурентния натиск за места в университетите и мотивира хората, които първоначално не са възнамерявали да следват висше образование, да започнат да учат на по-късен етап от живота си.

Анализът на резултатите показва, че студентите предпочитат, знанията по време на лекция да се представят с помощта на визуални елементи (фигури, илюстрации, видеосъдържание). Те искат, учебното съдържание да бъде представено и показано или по-скоро доказано с пример от практиката, графика, илюстрация или видео. Ето защо визуалните елементи са позиционирани на първите четири позиции на предпочитанията. Преподавателите до голяма степен оправдават тези очаквания, като винаги или често използват примери от практиката, а в презентациите си включват илюстрации или графики, но все още не включват достатъчно видеосъдържание.

Включването на видео, като метод за представяне на учебно съдържание, има сравнително голям потенциал за развитие. Харесван е от студентите и напълно съвпада с характеристиките на поколение Z да възприемат повече с очите, отколкото с ушите. Видеосъдържанието дава възможност в

няколко минути да се демонстрират (покажат) знания, за които са нужни обяснения, написани върху десетки страници. Тук е необходимо да направим едно уточнение, че под видеосъдържание не се разбира единствено запис на лицето на лектора, докато четете стандартна лекция.

Втората група въпроси са свързани с поведението на лектора по време на лекцията. Те имат за цел да проверят до каква степен поколенията (предимно поколение Z) възприемат поведение, което съответства на някои от основните характеристики на по-младото поколение. Характерното за поколението Z е краткото им внимание и предпочитанието да получават информация, разделена на по-малки части в по-малки обеми. Отговорите на въпросите показаха предпочитание за разделяне на дълги лекции на по-малки части, но прекъсванията с промени в темите биха могли да бъдат по-добре приети.

Тук можем да заключим, че е налице съвпадение между предпочитанията на студентите и поведението на преподавателите. По отношение на свободата да се прекъсва и да се задават въпроси на лектора, също имаме пълно съвпадение между нагласите на студентите и действията на лекторите. Скъсяването на дистанцията, чрез свободата за двупосочна комуникация между преподавател и студенти, стимулира реално включване в учебния процес, а не само отчитане на присъствие в класната стая. Включването на техните смартфони в учебния процес е оценено най-високо от поколение Z в сравнение с по-старите им колеги. Вече има много приложения (напр. Kahoot!), които лекторите могат да използват, за да направят лекциите си ангажиращи и интерактивни, като използват електронните устройства на студентите. По въпроса с телефоните и тяхното използване за учебни цели по време на лекция, този подход все още не се възприема от преподавателите. Явно те все още имат резерви и само 23% от тях заявяват, че ги използват често по време на лекция.

Както и при видеосъдържанието, тук също има много неизползвани възможности за ангажиране вниманието на студентите по време на лекция. От една страна, поколение Z иска да използва технологиите, да взаимодейства с учебната среда и да получава обратна връзка за постигнатото от тях на всеки етап от обучението. От друга страна, смартфоните са постоянно в ръцете на младото поколение и всякакви опити за забраната за тяхното използване или изземване по скоро ще има съпротива и отрицателен ефект. Едно от възможните решения е именно включването на персоналните смарт устройства в обучителния процес. Кратък тест от 2–3 въпроса, реализиран с помощта на приложение през смартфоните на студентите, включващ състезателен елемент, би повишил вниманието и интереса на студентите по време на лекция и в реална, и в дигитална среда.

Анализът на резултатите не потвърди първоначалните очаквания на изследователския екип за разлики в предпочитанията на студентите,

обусловени от техните поколенчески характеристики. Напротив, те бяха категорично опровергнати.

Резултатите от проучването дават основание да се заключи категорично, че няма разлики между поколенията по отношение на предпочитанията към един или друг метод за представяне на учебното съдържание от преподавателите. Това се вижда от дяловете на различните отговори и изчислените стойности на коефициента на корелация. Аргументите в подкрепа на това, че съществуват различия, бяха резултат от многото публикации, описващи нов, различен начин на учене на поколението Z, в сравнение с предходните поколения Y и X. Ако всяко поколение се разглежда в неговия времеви отрязък, ще се открие такава диференциация, но ако се поставят в съвременните условия, при едни и същи обстоятелства, едва ли ще се открият значими разлики между тях. Причина за това може да се търси в цялостното развитие на технологиите и методите на обучение. Целта винаги е била да се подобрява обучението, да се улеснят обучаемите чрез използването на новите технологии и откриване на нови методи на преподаване. Учебното съдържание трябва да бъде възможно най-достъпно и пълноценно, независимо от кое поколение са студентите по икономика. Проблем би възникнал в обратната ситуация, ако използвахме методи и техники отпреди четвърт век. Това може да е подходящо за по-възрастното поколение X и да постигне очакваните резултати, но за младото поколение Z ще бъде катастрофално.

Положителният знак на корелацията означава, че с нарастването на възрастта положителните отговори намаляват, а отрицателният знак ни показва, че с нарастването на възрастта положителните отговори се увеличават. Следователно воденето на бележки и казусите по време на лекции са предпочитани от по-младите поколения малко повече от техните по-възрастни колеги. За въпроси от 2 до 4 и от 7 до 9 отрицателният знак доказва, че те са по-предпочитани, макар и малко, от по-старите поколения.

Отхвърлянето на твърдението, че има различия в предпочитанията към методите на преподаване в зависимост от поколението, би трябвало да елиминира притесненията на лекторите, които са изправени пред аудитория, съставена от представители на различни поколения. Ако лекторът е подготвил добре представянето на учебното съдържание и използваните методи са правилно подбрани, информацията, която представя, ще бъде възприета от всички поколения. В такъв случай изборът на методи за представяне на учебното съдържание трябва да бъде съобразен с нагласите на подрастващото поколение в аудиторията.

Вниманието може да се насочи и към отговорите на въпроса „Приемате ли метода, при който учителят диктува, а вие си водите бележки?“. По своята същност това е архаична техника на преподаване и именно тук изследователският екип очакваше, че този метод ще бъде твърдо отхвърлен

или ще има малък брой поддръжници, главно сред поколението X. Преподавателите също заявяват, че този метод най-малко се използва от тях. Резултатите обаче показват много висок процент на одобрение и сред трите поколения. Ако сумираме отговорите „да“ и „по-скоро да“, ще видим, че 81% от представителите на поколенията X и Z одобряват метода, а одобряващите този метод представители на поколение Y е 79%. Ако за по-възрастните хора този процент е приемлив, то за поколението Z беше първоначално шокиращо за изследователския екип. Ако преди 20–30 години информацията не беше толкова лесно достъпна и студентите трябваше да си водят бележки, сега поколението Z има достъп до всякаква информация. Логично изглежда липсата на смисъл, поколение Z да полага усилия и да си води бележки. Но отговорът се крие може би точно в това противоречие. Тези „два листа“ с бележки (по-вероятно е да са в електронна форма, на лаптоп или таблет) им осигуряват синтезирани знания, предоставени директно от преподавателя. Това елиминира необходимостта от пресяване на множество интернет източници, от които да се избира и обработва съответното съдържание. Спестява им време и усилия. Не трябва да забравяме, че обемът е сериозен проблем за поколение Z и изисква време. Те предпочитат, важната информация да е поднесена под формата на резюме, на не повече от една страница. Учебниците за тях са малко информация в огромен обем.

Заклучение

Всяко ново поколение има своите различни характеристики, които ги приобщават към определена общност. Необходимо е обаче, тези поколенчески особености винаги да се разглеждат в контекста на икономическите условия, културните и нравствени норми, технологичен напредък на мястото, където поколението се възпитава. Всичко това спомага за формирането на техните мисли, възгледите им и отношението им към заобикалящата ги действителност.

От извършения анализ на нагласите и възприятията на студентите, представители на различните поколения, и прилаганите подходи за преподаване могат да се направят следните **изводи**:

Първо, студентите от трите поколения X, Y и Z предпочитат, представянето на нови знания да бъде придружено с примери от практиката, фигури, илюстрации, видеосъдържание и в по-малка степен – презентации с преобладаващ текст и включване на връзки с допълнителна информация по време на лекция. По отношение на примерите, фигурите и илюстрациите преподавателите оправдават очакванията на студентите и ги използват винаги или често, но за видеосъдържанието все още изостават.

Второ, студентите от поколението *Z* предпочитат, поведението на лектора да ги въвлеча в използването на технологиите и да имат свободата на двупосочна комуникация при осъществяване на връзката „преподавател–студент“. Тук също има покриване на очакванията на студентите от преподавателите. Те полагат усилия да насърчават обучаемите, да ги прекъсват и задават въпроси.

Трето, не се установиха различия в нагласите на представителите на различни поколения относно предпочитанията им към методите на обучение и придобиването на нови знания. Това е изключително важно за преподавателите, изправящи се пред аудитория, съставена от представители на различни поколения. Препоръката е, лекторът да изгради своята преподавателска стратегия върху иновативни образователни технологии, за да бъде сигурен в успеха ѝ сред представители на всички поколения.

Четвърто, преподавателите до голяма степен оправдават очакванията на студентите, като винаги или често използват примери от практиката, а в презентациите си включват илюстрации, фигури и други визуални елементи. Също така е налице съвпадение между предпочитанията на студентите и поведението на преподавателите в учебната аудитория. Това е особено видно по отношение на свободата да се прекъсва и да се задават въпроси на лектора по време на лекция.

Като по-важни приноси с **теоретико-приложен характер**, които биха могли да представляват интерес за преподавателите, представители на академичните среди, могат да се посочат:

- При проучването на направени изследвания в тази област се установи, че тенденциите за максимално покриване на изисквания на съвременното поколение са, учебното съдържание да бъде обвързано с мулти-модално персонализирано използване на технологиите. Студентите предпочитат самостоятелно и интерактивно обучение и в тази връзка дигиталните инструменти се използват предимно за комуникация, взаимодействие с другите обучаеми и за демонстриране на техните възприятия чрез мулти-модално взаимодействие.

- Въз основа на емпиричното изследване се установи, че е необходимо съчетаване на различни методи на преподаване, като се отчита естеството на учебното съдържание. Това води до намиране на подходящи подходи от страна на преподавателите към студентите от различните поколения, да се подобрят стиловете на преподаване и да се оптимизира потокът от информация по време на обучението.

- В резултат на направения анализ се установи, че студентите сравнително добре възприемат методите на преподаване на българските лектори. Технологичното изоставане не е твърде значително, или схващането, че поколението *Z* е на върха на технологиите, не е напълно вярно за българските студенти.

Чрез настоящото изследване екипът успя да проучи нагласите на три поколения студенти и три поколения преподаватели към използваните методи на преподаване и поведение в учебната аудитория по икономически дисциплини. Резултатите показаха значително съвпадение между предпочитанията на студентите и поведението на преподавателите, което ни дава увереността да твърдим, че различията между поколенията лесно могат да бъдат преодоляни чрез използване на правилни подходи. Все още има неизползвани възможности за подобряване на интерактивността чрез видеосъдържание и включването на смарт устройства в учебния процес.

Използвани източници

- Aiello, M. & Willem, C. (2004). El blended learning como practica transformadora. *Pixel-Bit. Revista De Medios Y Educación*, 23, 21-26. Извлечено от <https://recyt.fecyt.es/index.php/pixel/article/view/61238>
- Annuš, N., Takáč, O., Štempelová, I. & Danca, D. (2023). Z and alpha generation teaching methods: digitalization of learning material. *International Journal of Advanced Natural Sciences and Engineering Researches.*, 7(4), 224-229. doi:10.59287/ijanser.704
- Ayllon, S., Alsina, A. & Colomer, J. (2019). Teachers' involvement and students' self-efficacy: Keys to achievement in higher education. *PLoS ONE*, 14(5). doi:10.1371/journal.pone.0216865
- Bagur-Femenías, L., Buil-Fabrega, M. & Aznar, J. P. (2020). Teaching digital natives to acquire competences for sustainable development. *International Journal of Sustainability in Higher*, 21(6), 1053-1069. doi:10.1108/IJSHE-09-2019-0284
- Bainbridge-Frymier, A., & Houser, M. L. (2000). The teacher-student relationship as an interpersonal relationship. *Communication Education*, 49(3), 207-219. doi:10.1080/03634520009379209
- Barber, N. A., Bishop, M. & Gruen, T. (2014). Who pays more (or less) for pro-environmental consumer goods? Using the auction method to assess actual willingness-to-pay. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 218-227. doi:10.1016/j.jenvp.2014.06.010
- Bauerlein, M. (2009). *The Dumbest Generation: How the digital Age Stupefies Young Americans and Jeopardizes Our Future (or, Don't Trust Anyone Under 30)*. New York: Tarcher: First Edition.
- Brinkworth, M. E., McIntyre, J., Juraschek, A. D. & Gehlbach, H. (2018). Teacher-student relationships: The positives and negatives of assessing both perspectives. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 55, 24-38. doi:10.1016/j.appdev.2017.09.002
- Cambell, K., Lakhavani, F. J., Perez, E. & Pillay, S. K. (2020). *Creating a student-services ecosystem to support the entire student life cycle, from prospecting*

- to enrollment, learning, job placement, alumni engagement, and continuing education.* EDUCASE REVIEW. Special Report. Retrieved from <https://er.educause.edu/-/media/files/articles/2020/1/er20sr201.pdf>
- Carr, N. (2008). *Is Google Making Us Stupid? What the Internet is doing to our brains.* Retrieved from <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/e-google-making-us-stupid/306868>
- Chowdhury, F. (2020). Virtual classroom: To create a digital education system in Bangladesh. *International Journal of Higher Education*, 9(3), 129-138. doi:10.5430/ijhe.v9n3p129
- Chun, C., Dudoit, K., Fujihara, S., Gerschenson, M., Kennedy, A., Koanui, B. & Stearns, J. (2017). Teaching Generation Z at the University of Hawai'i. *The IAFOR International Conference on Education* (pp. 1-24). Hawaii: The International Academic Forum. Retrieved from https://www.hawaii.edu/ovppp/Leaders/files/2015-2016-Projects/PELP_GenZ_PaperV.6.0-5.4.16.pdf
- Cickovska, E. (2020). UNDERSTANDING AND TEACHING GEN Z IN HIGHER EDUCATION. *Horizons - International Scientific Journal*, 26(3), 275-290. doi:10.20544/HORIZONS.A.26.3.20.P22
- Cilliers, E. J. (2017). The Challenge of Teaching Generation Z. *International Journal of Social Sciences*, 3(1), 188-198.
- Djiwandono, P. (2017). The Learning Styles of Millennials. *International Journal of Education in University: A Study on Indonesian Context*, 10(1), 12-19. doi:10.17509/ije.v10i1.5085
- Edyburn, D. L. (2011). Harnessing the potential of technology to support the academic success of diverse students. *New Directions for Higher Education*, 154, 37-44. doi:10.1002/he.432
- Friedrich, U. (2019). *Ausbildung 2019 – Unternehmensbefragung, Deutscher Industrie- und Handelskammertag.* Изтеглено на 20 10 2023 г. от <https://www.dihk.de/resource/blob/10074/a34c93fa0d1ea9989fe37a357e9bd3dc/dihk-umfrage-ausbildung-2019--data.pdf>
- Giray, L. (2022). Meet the Centennials: Understanding the Generation Z Students. *International Journal of Sociologies and Anthropologies Science Reviews*, 2(4). doi:10.14456/jsasr.2022.26
- Hierck, T. (2014, 11 11). *What is the “Value-Added” in Schools Today?* Retrieved from <https://www.tomhierck.com/2014/11/11/what-is-the-value-added-in-schools-today/>
- Iftode, D. (2019). GENERATION Z AND LEARNING STYLES. *SEA – Practical Application of Science*, 21, 255-262. Retrieved from <https://EconPapers.repec.org/RePEc:cmj:seapas:y:2019:i:21:p:255-262>
- Kalnitskaya, I. V. & Maksimochkina, O. (2023). An Interactive Approach to Teaching Students of the Digital Generation. *Standards and Monitoring in Education*, 4, 22-27. doi:10.12737/1998-1740-2023-11-4-22-27

- Kohut, A., Taylor, P., Keeter, S., Parker, K., Morin, R., Cohn, D. V. & Clement, S. (2010). *Millennials: A portrait of generation next: Confident. connected. open to change*. Washington, DC: Pew Research Centre.
- Maichum, K., Parichatnon, S. & Peng, K. C. (2017). Factors Affecting on Purchase Intention towards Green Products: A Case Study of Young Consumers in Thailand. *International Journal of Social Science and Humanity*, 7(5), 330-335. doi:10.18178/ijssh.2017.V7.844
- McNeil, H. (2018). *Gen Z learning tendencies: A call for next-gen learning platforms*. Training. Retrieved from <https://trainingmag.com/gen-z-learning-tendencies-call-next-gen-learning-platforms/>
- Moon, N. W., Todd, R. L., Morton, D. L., & Ivey, E. (2012). *Accommodating students with disabilities in Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM): Findings from research and practice for middle grades through university education*. Atlanta: Center for Assistive Technology and Environmental. Retrieved from <https://hourofcode.com/files/accommodating-students-with-disabilities.pdf>
- Nicholas, A. J. (2020). Preferred Learning Methods of Generation Z. *Faculty and Staff - Articles & Papers.*, 74. Retrieved from https://digitalcommons.salve.edu/fac_staff_pub/74
- Opdenakker, M. C., Maulana, R. & Brok, P. (2012). Teacher-student interpersonal relationships and academic motivation within one school year: developmental changes and linkage. *e. School Effectiveness and School Improvement*, 23(1), 95-119. doi:10.1080/09243453.2011.619198
- Pennings, H. J., Brekelmans, M., Sadler, P., Claessens, L. C., Want, A. C. & Tartwijk, J. (2018). Interpersonal adaptation in teacher-student interaction. *Learning and Instruction*, 55, 41-57. doi:10.1016/j.learninstruc.2017.09.005
- Poláková, P. & Klímová, B. (2019). Mobile Technology and Generation Z in the English Language Classroom—A Preliminary Study. 9. doi:10.3390/educsci9030203
- Povah, C. & Vaukins, S. (2017). *Generation Z is starting university – but is higher education ready?* *The Guardian*. Retrieved 10 5, 2023, from <https://www.theguardian.com/higher-education-/2017/jul/10/generation-z-starting-university-higher-education-ready>
- Prensky, B. (2018). *Generation Z takes education into its own hands*. *Washington Examiner*. Retrieved from <https://www.washingtonexaminer.com/red-alert-politics/generation-z-takes-education-into-its-own-hands>
- Pringle, B. (2018). *Generation Z takes education into its own hands*. *Washington Examiner*. Retrieved from <https://www.washingtonexaminer.com/red-alert-politics/generation-z-takes-education-into-its-own-hands>
- Ross, K. & Call-Cummings, M. (2020). Reflections on failure: teaching research methodology. *International Journal of Research & Method in Education*, 43(5), 498-511. doi:10.1080/1743727X.2020.1719060

- Rothman, D. (2016). *A Tsunami of learners called Generation Z*. Retrieved from http://www.mdle.net/JoumaFA_Tsunami_of_Learners_Called_Generation_Z.pdf.
- Rupčić, N. (2018). Intergenerational learning and knowledge transfer – challenges and opportunities. *The Learning Organization*, 25(2), 135-142. doi:10.1108/TLO-11-2017-0117
- Sabag, Z. & Cohen, S. E. (2022). Adapting the education system to 21st century skills: The case of israel. *European Journal of Educational Research*, 11(4), 1911-1921. doi:10.12973/eu-jer.11.4.1911
- Saunders, F. C. & Gale, A. W. (2012). Digital or didactic: Using learning technology to confront the challenge of large cohort teaching. *British Journal of Educational Technology*, 43, 847-858. doi:10.1111/j.1467-8535.2011.01250.x
- Seemiller, C. & Grace, M. (2017). Generation Z: Educating and Engaging the Next Generation of Students. *Sage Journal*, 22(3), 21-26. doi:10.1002/abc.21293
- Smith, E. E. (2012). The digital native debate in higher education. A comparative analysis of recent literature. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 38(3), 1-18. doi:10.1002/9781118326732.ch
- Strauss, W. & Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future*. (Morrow, Ed.) 1584-2069.
- Sugahara, S. & Boland, G. (2012). The role of culture factors in the learning style preferences of accounting students: a comparative study between Japan and Australia. *Accounting Education*, 19(3), 235-255. doi:10.1080/09639280903208518
- Szymkowiak, A., Melović, B., Dabić, M., Jeganathan, K. & Kundi, G. S. (2021). Information technology and Gen Z: The role of teachers, the internet, and technology in the education of young people. *Technology in Society*, 65. doi:10.1016/j.techsoc.2021.101565
- Tapscott, D. (2008). *Grown up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*.
- Tobler, C., Visschers, V. & Siergist, M. (2011). Eating gree. Consumers' willingness to adopt ecological food consumption behaviors. *Appetite*, 57(3), 674-682. doi:10.1016/j.appet.2011.08.010
- Wessel, J. (27 8 2019 r.). *Was Lehrer über die Generation Z denken*. Retrieved from <https://www.businessinsider.de/gruenderszene/perspektive/generation-z-lehrer-meinung/?interstitial>
- Whitehead, E. (2023). Augmented Skills of Educators Teaching Generation Z. *Excellence in Education Journa*, 12(1), 32-54.
- Александров, Х., Джераси, В., Илиева, В., Краевски, Т., Тенев, С., Шабани, Н. & Юмерова, А. (2022). *Поколението Z - поколение с мнение*. Изтеглено от [https://bcnl.org/uploadfiles/documents/Поколението%20Z%20-%20поколение%20с%20мнение%20\(2\).pdf](https://bcnl.org/uploadfiles/documents/Поколението%20Z%20-%20поколение%20с%20мнение%20(2).pdf)

- Национален статистически институт – НСИ. (2023). *Студенти, записани по образователно-квалификационна степен и тяхна област на обучение през учебната 2022/2023 г.* Изтеглено на 10 2023 г. от https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/data/timeseries/Edu_3.1.2_en.x
- Пелтекова, И. (2017). Стимулиране на студентите да мислят за качеството на обучение чрез оценяване на преподавателите си. *РЕТОРИКА И КОМУНИКАЦИИ*, 28.

том 32, 2024 г.

ИНСТИТУТ ЗА НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПРИ СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ
„Д. А. ЦЕНОВ“ - СВИЩОВ

АЛМАНАХ

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

НАУКА, ЗНАНИЕ,
ИНОВАЦИИ -
ЗА УСТОЙЧИВО
РАЗВИТИЕ

том 32, 2024 г.

АЛМАНАХ НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Академично издателство „ЦЕНОВ“
Свищов - 2024 г.

Издава се със средства от целевата субсидия за научна дейност на СА „Д. А. Ценов”, съгласно Наредбата за условията и реда за оценката и планирането, разпределението и разходването на средствата от държавния бюджет за финансиране на присъщата на държавните висши училища научна или художествено творческа дейност.

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Доц. д-р Евелина Парашкевова-Великова	Главен редактор Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Любомир Иванов	Заместник-главен редактор Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. д. ик. н. Виктор Чужиков	Киевски национален икономически университет, <i>Киев, Украйна</i>
Проф. д-р Николае Панеа	Университет в Крайова, <i>Крайова, Румъния</i>
Проф. д-р Теодора Димитрова	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. д-р Тадия Джукич	Университет Ниш, <i>Ниш, Сърбия</i>
Доц. д-р Анисоара Дуика	Университет Валахия, <i>Търговище, Румъния</i>
Доц. д-р Венцислав Василев	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Венцислав Вечев	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Здравко Любенов	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Любка Илиева	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Силвия Костова	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Д-р Рейчъл Маритц	Университет в Претория, <i>Претория, Южна Африка</i>

Анка Танева – стилев редактор

Ст. преп. Радка Василева – стилев редактор на английски език

Живка Тананеева – технически секретар

© ИНСТИТУТ ЗА НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

© СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „ДИМИТЪР А. ЦЕНОВ”

ISSN 1312-3815

This issue is funded by the state “Ordinance on the terms and procedure for the evaluation and planning, allocation and spending of the state budget funds in financing scientific or artistic activities, intrinsic to state higher schools” for the inherent to the "D. A. Tsenov" Academy of Economics scientific activity.

EDITORIAL BOARD

Assoc. Prof. Evelina Parashkevova-Velikova, PhD

Editor-in-chief

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Lyubomir Ivanov, PhD

Deputy editor-in-chief

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Prof. Viktor Chuzhikov, DSc

Kyiv National Economic University, *Kyiv, Ukraine*

Prof. Nicolae Panea, PhD

University of Craiova, *Craiova, Romania*

Prof. Teodora Dimitrova, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Prof. Tadija Djukic, PhD

University of Nis, *Nis, Serbia*

Assoc. Prof. Anisoara Duica, PhD

Valahia University of Targoviste, *Targoviste, Romania*

Assoc. Prof. Ventsislav Vasilev, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Ventsislav Vechev, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Zdravko Lyubenov, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Lyubka Ilieva, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Silviya Kostova, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Dr Rachel Maritz

University of Pretoria, *Pretoria, South Africa*

Anka Taneva – stylistic editor

Sen. Lect. Radka Vasileva – translator

Zhivka Tananeeva – technical secretary

© INSTITUTE FOR SCIENTIFIC RESEARCH

© D. A. TSENOV ACADEMY OF ECONOMICS – SVISHTOV

ISSN 1312-3815

СЪДЪРЖАНИЕ

Раздел I

Устойчиво и балансирано развитие

Таня Горчева, Здравко Любенов, Виолета Блажева, Ивайло Петров
Европейската стратегия „От фермата до трапезата“ и устойчивото развитие на селското стопанство у нас 7

Михаил Чиприянов, Галина Чиприянова, Радосвета Кръстева-Христова
Актуални аспекти на приложението на Decision Support System (DSS) при екологичното управление на бизнеса..... 45

Раздел II

Дигитална трансформация на икономиката и обществото

Драгомир Илиев, Жельо Желев, Даниела Илиева
Обучение по икономика на студенти от три поколения – нагласи на обучаеми и преподаватели 87

CONTENTS

Section I

Sustainable and Balanced Development

Tanya Gorcheva, Zdravko Lyubenov, Violeta Blazheva, Ivaylo Petrov
The European “Farm to Fork” Strategy and the Sustainable Development of Agriculture in Our Country 7

Mihail Chipriyanov, Galina Chipriyanova, Radosveta Krasteva-Hristova
Current Aspects of Decision Support System (DSS) in Environmental Business Management 45

Section II

Digital Transformation of Economy and Society

Dragomir Iliev, Zhelyo Zhelev, Daniela Ilieva
Education in Economics for Students of Three Generations – Attitudes of Learners and Teachers 87

СЪДЪРЖАНИЕ

Раздел I

Устойчиво и балансирано развитие

Таня Горчева, Здравко Любенов, Виолета Блажева, Ивайло Петров
Европейската стратегия „От фермата до трапезата“ и устойчивото развитие на селското стопанство у нас 7

Михаил Чиприянов, Галина Чиприянова, Радосвета Кръстева-Христова
Актуални аспекти на приложението на Decision Support System (DSS) при екологичното управление на бизнеса..... 45

Раздел II

Дигитална трансформация на икономиката и обществото

Драгомир Илиев, Жельо Желев, Даниела Илиева
Обучение по икономика на студенти от три поколения – нагласи на обучаеми и преподаватели 87

CONTENTS

Section I

Sustainable and Balanced Development

Tanya Gorcheva, Zdravko Lyubenov, Violeta Blazheva, Ivaylo Petrov
The European “Farm to Fork” Strategy and the Sustainable Development of Agriculture in Our Country 7

Mihail Chipriyanov, Galina Chipriyanova, Radosveta Krasteva-Hristova
Current Aspects of Decision Support System (DSS) in Environmental Business Management 45

Section II

Digital Transformation of Economy and Society

Dragomir Iliev, Zhelyo Zhelev, Daniela Ilieva
Education in Economics for Students of Three Generations – Attitudes of Learners and Teachers 87